

Novák Attila

SZÖVEGEK FOGSÁGÁBAN?

A zsidó tradícióról

Előrebocsátom, hogy az itt elhangzó gondolatok* a legkizárólagosabb értelemben vett sajátjaim, tehát semmilyen vallás, így a zsidóság „kanonizált” véleményéhez (mármint ha egyáltalán van ilyen, amit egyébként kétlek) sincs semmilyen köze. Azt is leszögezem, hogy amennyire legitimnek tartom az (általam is alkalmazott) kritikai gondolkodást a zsidó hagyomány tekintetében, úgy a többi vallás vonatkozásában is elfogadhatónak tartom ezt a fajta gondolkodásmódot, már amennyiben az nem az alapok felfüggesztésére irányul. Ugyanakkor azt is hozzáteszem, hogy ha egyáltalán a dialógus fogalmát és a benne, általa megfogalmazott elvárásokat komolyan akarjuk venni, ki kell lépünk eddigi – meglehetősen formális – kereteinkből, mert ezek nem alkalmasak arra, hogy a legszűkebb értelemben vett kérdésekre választ adjanak.

Magántöprengéseimet adom közre.

Az élet nagy történéseit a primitív népek élik, de nem írják. Születés, esküvő, halál: mind-mind alkalom arra, hogy átéljenek fontos életeseményeket, az újból és újból megtartott szertartások is alkalmat adnak arra, hogy a közös rítusok által gyakorolják (be) magát az életet, adják át magukat – legalábbis egy kimerevített pillanat erejéig – az életszakaszok ritmusának. De nem így alakult a zsidóságnál, amely – bár valamikor maga is primitív volt – a Tóraadás után (melyet sokan folyamatnak és nem egyetlen eseménynek tartanak) megváltozott, ezért már régóta nem tekinthető annak, tehát egyszerűnek és kezdetlegesnek. A bibliai gondolkodás őrizte még a nyomát annak a földközeli, természeti (bár Martin Buber már a kezdet kezdetén, tehát az Ádám-Éva elbeszélésnél is látja a bipolaritást, tehát a jó és a rossz „világ” egymásmellettiségéből adódó konfliktusát¹) zsidó életnek, amelyből évszázadok múltán nem sok minden maradt, hiszen „a Mindenható igája” (*malkhut shamayim*), az egyre aprólékosabban szabályozó jogi szemlélet és (persze) ennek következményei jelentőségteljesen eluralták a Népet. A posztbiblikus zsidó tradíció alapvető vonássá varázsolta azt, hogy az életet

* Elhangzott 2010. október 28-án, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem *A Dialógus sodrában...* című, a zsidó–keresztény párbeszéd jegyében létrejött konferenciáján. Az írás később kötetben jelenik majd meg.

¹ Martin BUBER: *A zsidóság és az emberiség*, Zsidó Renaissance Könyvtár, Satu-Mare, 1925.

bezárja a Szövegekbe, éppen azért, hogy továbbörökítse a jövő számára. Az intenció egyértelmű, „normális” jelenkor (értsd: önálló vagy fél-önálló állami lét) híján a jövő számára kell átörökíteni vagy áthagyományozni azt a tudást, melyet a Nép egykoron megszerzett, s ennek technikai mikéntjéről is gondoskodni kell; a történelmet – megfelelő öngazgatás nélkül – az addig történt eseményekre vonatkozó folyamatos reflexióval, ennek kanonizálása után pedig a folyamatos tanulással lehet (és szükséges) újraélhetővé tenni. Ebből született meg, pontosabban így jött létre a zsidó kultúra, később (átvett kifejezéssel) „a Könyv Népe” terminussal írták le ezt a valójában erősen önvédelmi sáncok mögé vonuló defenzív helyzetet, amely az idők folyamán, a külső környezet ridegsége folytán is tartós állapotá magasztosult.

A talmudi kor (i. sz. 400–500) jellegzetessége az volt, hogy a különféle bibliai Szöveghelyekről, valamint az életbeli problémák rendezéséről folytatott vitákat feljegyezték, mintha nem mertek volna bízni az isteni beavatkozás újból történő megismétlődésében, és így maguk az így létrejövő Szövegek váltak újabb és újabb Szövegek (és viták) alapjává, hogy aztán az idő múlásával éppen ezek a kibővített Szövegek váljanak egy sokágú Szöveg-tenger újabb leágazásává. Az Örökkévaló Hangja egyre távolabbivá vált, történelembe való beavatkozásai is egyre régebbieknek és (egyben) érthetlenebbnek tűntek, nem lehetett bízni többé a fülekben, hogy egyszer majd ismét meghallják Azt. A vita és az írás persze az intellektuális készségeket erősítette meg, hiszen az újabb és újabb Szövegek megértéséhez a már előzőek beható ismerete volt szükséges, ezek logikai feldolgozása pedig egyre kiválóbb szellemi képességeket, leginkább memóriát, befogadóképességet, leleményességet és találékonyságot követelt meg, ezáltal a hagyomány hordozói egyre intelligensebbek, ám (Szöveg-központúságuk miatt) egyre élettelenebbek lettek. Nem véletlenül törtek ki időről időre komoly lázadások a Szövegek immár elhatalmasodott uralma ellen: a korai kereszténység vagy a zsidó jámborság különféle formái, később Sabbataj Cvi (17. század) és Jakob Frank (18. század) zsidóságot kísértő mozgalmi után a chaszidizmus (18. század) éppen azért jelent meg a színen, hogy a zsidóság „tanulmányi-verseny”-jellegét megtörjék, és a Szövegek világa felől utat nyissanak „a szív uralma” felé. Természetesen ezek a nagy mozgások térben és időben, illetve ezek által különválasztva zajlottak, a külső elnyomás és a belső röghözkötöttség (melyek egymást is megbilincseltek) nem tették lehetővé azt, hogy a spirituális forradalom teljesen és szabadon megtörténjen. Ennek több oka is volt, az extatikus állapotoktól, a felszínre tört irracionálástól, azaz a kontroll csökkenésétől a rabbik féltették a Nép egységét, ráadásul a közösség megőrzésének mint az egyik legfőbb értéknek a tisztelete továbbra is a Szövegek tudósait helyezték a közösségi élet középpontjába; ahogyan Moshe Halbertal izraeli vallásfilozófus és szociológus is állítja: a posztbiblikus kor egyik nagy fejleményéről beszé-

lünk.² Nem véletlen, hogy a chaszidizmus sem bírta elviselni az állandó extá-
zist, és a zsidóság szakadásától való félelem, valamint az egyre jobban teret nye-
rő, az emancipációval sokszor karöltve járó szekularizáció az intézményesülés
és a lehiggadás, azaz a konszolidáció irányába vezette a mozgalmat, melynek –
a már a korai időkben, a különféle *rebék* udvarainak létesülése nyomán – helyi
hagyományai, legendavilága, rítusai alakultak ki, tehát a mozgalom – tulajdon-
képpen primer szándékai ellenére – nem a Megváltást hozta el, hanem kelet-
európai lokális tradíciókat alakított ki.

De mik is a Szövegek? Miért váltak ennyire meghatározóvá? A Szöveg önma-
ga eredeti állapotában sok mindent hordozhat, ám általában az élet hordozója,
megtörtént események és végiggondolt gondolatok hű tükre. A zsidóságban
azonban úgy alakult, hogy a Szöveg – mivel (amúgy érthető) öncéllá változott a
megalkotása – sokszor önmagát tükrözte, saját interpretációs hatókörét tágítot-
ta. A Szövegek tradicionális zsidó rendszere így együttesen *túl széles* és ugyanak-
kor *túl szűk* értelmezési keretet biztosított: így bizonyos határok között szinte
minden modern ideológia igazolását megtalálhatjuk a zsidó hagyományban, de
az igazolás kényszere a több évszázados szűrőkön keresztül mégis visszautasít
magához a kánonhoz, melynek egésze *mégsem* autoritatív jellegű, hiszen – bár kö-
telező forrásként minden része előírászerűen adott – ám mégsem minden rész-
letéből következik – mindenki számára és ugyanolyan súlyú és minőségű – kö-
telező érvényű döntés. A kánon (amely többsikű is lehet) felment, nem dönt, de
a gondolkodás formai keretét, azaz a mindenáron való idézést és a logikai lán-
colatnak az illogikus határáig történő áramlását önmagában is biztosítja. A Szö-
vegekben való jártasság szintén nagy hatalommal ruházza fel az Írás magyarázó-
it, nem véletlen, hogy rabbinikus körökben (és héberül) *ilujnak*, azaz zseninek
nevezik azt, aki megszámlálhatatlan mennyiségű *dáf* (oldal) Talmudot tud, füg-
getlenül ennek a praktikus életben betöltött szerepétől. A Szövegek uralmát az
mutatja a leginkább, hogy sokszor elmosódni látszott a különbség a felejtésre il-
letve a megtartásra ítélt textusok között, hiszen minden Szöveg megtartásra jo-
gosult egészként viselkedik, minden szövege egy aktuális és egy potenciális kon-
textustenger részese (lehet). Mivel a rabbinikus autoritások száma az időben ha-
ladva egyre végesebb lett, annak az eldöntése, hogy mi kerülhet a kánonba és mi
nem, egyre sérülékenyebbé vált, ráadásul az a tradicionális világ, ahol ez a ká-
non működni képes, ahol a rabbik döntéseit döntésként tisztelik, a szekularizá-
ció előrehaladtával egyre kisebbé vált.

Az idők folyamán a zsidó hagyomány leginkább a praktikus halachikus életmód
beszabályozásaként definiálódott, teológiai kérdésekben ugyanis – ugyanolyan

² Moshe HALBERTAL: *Introduction = Uő.: People of the Book. Canon, Meaning and Authority*, Harvard UP, Camb-
ridge (Mass.) – London, 1997, 1–10.

szintű autoritatív Szövegeket nézve – (s ez eltér a kereszténységtől, ahol is teológiai kérdések mentén történnek szakadások vagy éppen egyesülések/csatlakozások) gyökeresen eltérő álláspontok létezhetnek, melyeket azonban nem tartanak döntőnek. A Szövegek így létrejött tengere, az egymással összefüggésbe hozott (Misna, Talmud, Rasi, toszafisták etc.) textusok – véleményem szerint – megmerevítették a biblikus tradíciót, automatikusan kiváltva ezzel később – amikor már a gettó falai kívül és belül is omlásnak indultak – a Hagymány elleni lázadást, azaz a Tradíció szőröstül-bőröstül való elvetését. A Szöveg-tenger egy részének elhagyása az Egész feladásához vezetett. Ha társadalomtörténeti szempontból nézzük, talán *nem véletlen*, hogy az európai zsidóság sokkal gyorsabban akarta feladni zsidóságát (illetve ezt a fajta zsidóságot), mint ahogyan a különböző keresztény egyházak, felekezetek hívei a saját korábbi vallási hagyományukat.

A zsidóság tehát az állandó emlékezést tette meg vezérlőcsillagául. Az európai szellem ilyen értelemben a zsidóság örököse (is), hiszen a tudományos életben elfogadott publikálási kényszer is ennek a hagyománynak a továbbélését mutatja, bár nyilvánvalóan más történeti korok és más áramlatok (például a skolasztika) számára is kiemelt jelentősége volt annak, hogy ki az, aki relevánsan megszólalhat egy vallási vitában: a részvétel csakis az óriási textus-anyag birtokában, arra alapozva történhetett meg.

Egy szempontból azonban korunk más, mint a megelőzőek, és ebből a nézőpontból nézve még a Szövegek tudói is hatalmas fölényrel rendelkeznek. A régi korok embere nem saját magáért tanult vagy éppenséggel írt, hanem magára A Tanra reflektált, kis lénye csak halvány visszatükröződése volt a Nagy Egésznek. Élete nem önmagában volt érdekes, csak annyiban, hogy mennyiben tudott megmártózni a Tradíció tengerében. A Szövegek magyarázata is hallatlanul nagy jártasságot követelt meg, e jártasság megszerzése – bár kiemelte a közösség tagjai közül a személyt – arra emlékeztetett mindenkit, hogy az egyes emberek csak szolgálói egy még nagyobb Valóságnak. A végtelen Szöveg-folyammal birkózó véges emberek nem autonóm szerzőnek érezték magukat, hanem „csak” az isteni akarat kifejezőjének, transzmissziós szíjának. A Szöveg-tenger egyre (fel)gyülemlő nagysága mindenkit – még a nyilvánvalóan zsenit is – megvédte a túlzott önelégültségtől. Az emberek nem önmagukban való hite pedig biztosította a nem annyira okosak és tehetségesek helyét is a közösségben, hiszen azáltal kaptak szerepet a Teremtés tervében, hogy olyan Közösség tagjai voltak, mely az intellektuális képességek nagy-nagy tisztelete mellett az Egész Népet tartotta (kivételek nélkül) a Hagymány alanyának. Ez a felfogás – a nyilvánvaló megmerevedés mellett is – legalább struktúráisan, ha nem is tartalmában közelíti egymáshoz a zsidókat és keresztényeket. A teológiai egyetértés hiánya éppenséggel nem lehet akadály annak a párbeszédnek, melynek alapfeltételéül mégis csak az szolgál, hogy az állam nem az egyik vagy a másik hiteltvet követi és fogadja el, hanem olyannak fogadja el a teológiai vagy fel-

fogásbeli különbségeket, melyek gazdagítanak, de nem zárnak ki senkit sem az állampolgári közösségből.

Ám elég lehet-e számunkra alapfeltételnek az, biztosíthatja-e a dialógust önmagában az, hogy a világi állam nem akar tudni a teológiai/felfogásbeli különbségek megosztó mivoltáról? Beszélgetésünk ezen a ponton nem válik-e kényszermentes, ám mégis kényszeres „párbeszéddé”, amikor is a saját igazunktól csak az védi meg a Másikat, hogy az állam illetve a karhatalom senki érdekében és senki ellen nem avatkozik be – ha vallási vitákat észlel? Lehetséges-e így valódi vallási párbeszédet, komoly dialógust folytatnunk, hogyha a békét nyilvánvalóan úgy biztosítják, hogy eközben vagy éppen általa a kérdések tétje, ezek fontossága, kiemelt szerepe is jelentősen csökken? Válaszunk nem lehet más, csak az, hogy: biztosan nem. Ami összeköthet bennünket, zsidókat és keresztényeket, az éppen nem a vallási felfogások azonossága, bár az ismerősség tudata mindenképpen jobban rokonítja egymással a zsidókat és a keresztényeket egymással, mint a többi vallást – velük. Ám a szorosabb kapcsolatot mégis csak az biztosíthatja, hogy ha közösen gondolkodunk el arról, hogy maga a Zsidó Nép vagy éppen Krisztus Egyháza mennyiben ragaszkodik saját Kőbevésett Szövegéhez, illetve mennyiben hallgasson olyan hangokra is, melyek a buberi értelemben „földalattiaknak” tekinthetők (ő például „hivatalos” és „földalatti” zsidóságról ír), tehát nem Tradíció-ellenesek, hanem egyszerűen a Szívhez és a Szívből szólnak, ezért az emberi nem Egységéhez nemcsak hogy hozzájárulnak, de az nélkülük nem is jöhetne létre.